

ГЛАВА 9. Правове регулювання безготівкових розрахунків

§ 1. Поняття безготівкових розрахунків. Співвідношення понять “розрахунки”, “безготівкові розрахунки” та “розрахункові правовідносини”

§ 2. Форми та способи безготівкових розрахунків

§ 3. Види банківських рахунків. Порядок їх відкриття

§ 4. Порядок здійснення безготівкових розрахунків у національній валюті

§ 1. Поняття безготівкових розрахунків. Співвідношення понять “розрахунки”, “безготівкові розрахунки” та “розрахункові правовідносини”

Необхідно зазначити, що як у науці, так і на практиці застосовуються різні тлумачення терміну “розрахунки”. Зокрема, досить поширеною є точка зору, відповідно до якої під розрахунками слід розуміти виключно грошові відносини. Так, автори “Фінансово-кредитного словника” визначають “розрахунки у народному господарстві СРСР” як “грошові відносини між соціалістичними підприємствами і організаціями, між ними та населенням з приводу реалізації продукції, товарів, виконаних робіт та наданих послуг, оплати праці, виплати інших доходів населенню, розподілу та перерозподілу національного доходу, повернення кредитів”. В іншому довідковому виданні під розрахунками розуміється “система економічних відносин в соціалістичних країнах між державою, підприємствами, організаціями, установами та населенням в процесі реалізації товарів і послуг, оплати праці, а також при розподілі та перерозподілі національного доходу через бюджет і в процесі банківського кредитування... В СРСР вони мають дві форми: готівкову та безготівкову”. Тобто, і в цьому виданні розрахунки визначаються виключно як грошові відносини.

Поряд з вищенаведеною точкою зору в юридичній та в економічній літературі термін “розрахунки” використовується у стійкому словосполученні “грошові розрахунки”. Отже, фахівці, застосовуючи це поняття у такому контексті, визнають, що існують і негрошові форми розрахунків. Зокрема, О. С. Компанець та Е. Г. Полонський визначають в своїй науковій праці, що “безготівкові розрахунки не є синонімом безгрошових розрахунків”.

Застосування у радянський період як в науці, так і на законодавчому рівні терміну “розрахунки” для позначення виконання зобов'язань виключно в грошовій формі, на наш погляд, пояснюється тим, що у Радянському Союзі тривалий час були заборонені будь-які негрошові форми розрахунків, а також відстрочка платежу у вигляді товарного кредиту, та, відповідно, вексельна форма розрахунків.

У законодавстві України термін “розрахунки” вживається у різних значеннях. Зокрема, в деяких нормативних актах під розрахунками розуміються виключно грошові розрахунки (наприклад, стаття 13 Закону України “Про споживчу кооперацію”). В інших актах

законодавства України розрахунки не обмежуються виключно готівковою та безготівковою грошовими формами. Так, у ст. 1 Закону України “Про цінні папери та фондову біржу” визначено, що для здійснення розрахунків можуть бути використані цінні папери. Відповідно до ст. 3 цього Закону в Україні використовуються такі види цінних паперів, як акції, облігації внутрішніх та зовнішніх державних позик, облігації місцевих позик, облігації підприємств, казначейські зобов'язання республіки, ощадні сертифікати, інвестиційні сертифікати, приватизаційні папери, векселі. Таким чином, згідно з цим законом розрахунки можуть бути грошовими та не грошовими (зокрема цінними паперами). Найбільш чітко можливість здійснення розрахунків у негрошовій формі визначена в податковому законодавстві України. Відповідно до п. 1.19 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” під бартером (товарним обміном) слід розуміти господарську операцію, яка передбачає проведення розрахунків за товари (роботи, послуги) у будь-якій формі, іншій, ніж грошова, включаючи будь-які види заліку та погашення взаємної заборгованості, в результаті яких не передбачається зарахування коштів на рахунки продавця для компенсації вартості таких товарів (робіт, послуг).

Неоднозначність застосування терміна “розрахунки” в законодавстві України зумовлена, зокрема, тим, що і в сучасній юридичній науці визначення розрахунків досить часто обмежується виключно грошовою сферою.

Зокрема, О. П. Подцерковний, визначаючи термін “розрахунки”, звертається до етимології цього поняття. Аналізуючи визначення слова “розрахунок” у тлумачному словнику С. І. Ожегова, він приходить до висновку, що “це поняття визначається через поняття “платити”, або “здійснювати платіж” як повернення грошей в якості відшкодування чого-небудь або надання послуги за послугу”. Тобто, виходячи з висновку вченого, у вищезазначеному словнику терміни “розрахунки” та “платіж” є тотожними, а отже, розрахунки можуть здійснюватися виключно в грошовій формі. Проте далі вчений в якості ще одного аргументу виключно грошового характеру розрахунків використовує розмежування термінів “розрахункові відносини” та “платіжні відносини”. Зокрема він зазначає, що “якщо платіжні операції включають весь набір механізмів, які надають можливість суб'єктам господарювання виконувати свої матеріально-правові зобов'язання, то розрахункові операції сприяють виключно грошовому виконанню таких обов'язків”. Таким чином, О. П. Подцерковний вважає, що платежі можуть бути здійснені як в грошовій, так і в негрошових формах, на відміну від розрахунків, які є винятково грошовими відносинами.

Необхідно зазначити, що, як і у випадку з терміном “розрахунки”, поняття “платіж” досить часто використовується в юридичній та економічній літературі у словосполученні “грошовий платіж”.

На нашу думку, причиною обмеження О. П. Подцерковним кола розрахунків виключно грошовою формою є те, що він ототожнює поняття “розрахунки”, та “розрахункові правовідносини”. З цією точкою зору не можна погодитися з таких міркувань. У юридичній літературі під розрахунковими правовідносинами розуміють урегульований нормами права окремих, самостійний вид суспільних відносин, які виникають між учасниками при здійсненні безготівкових розрахунків через кредитні установи.

Зокрема Я. А. Кунік визначає розрахункові відносини як “правовідносини, що виникають внаслідок такого урегулювання відносин з розрахунків, при якому суб'єкти зазначених відносин не співпадають з суб'єктами вихідного відношення, яке є підставою

розрахунків”. З його точки зору, головною ознакою, яка дозволяє виділити розрахункові відносини в якості самостійного виду суспільних відносин, відокремити їх від базових товарно-грошових відносин, є участь в цих відносинах особливого учасника — банку чи іншої кредитної установи.

Поділяючи цю точку зору, В. Ф. Кузьмін визначає додатковий критерій самостійності розрахункових відносин — особливу правову регламентацію.

Аналогічну позицію займає й Ф. Х. Ліberman, який зазначає, що “коли у передбачених законом випадках госпрган сплачує готівковими грошима за продукцію або товари, він здійснює грошові розрахунки, але в цьому випадку немає особливих розрахункових правовідносин.

О. П. Подцерковний також є прихильником вищевикладеної точки зору щодо критеріїв самостійності розрахункових правовідносин, які виникають при здійсненні безготівкових розрахунків через установи банків або інші кредитні установи. Зокрема, він зазначає, що розрахункові відносини “являють собою особливе коло суспільних відносин процедурного характеру, які реалізують виконання грошових платежів у майнових зобов'язаннях”. Проте, говорячи про товарообмінні операції (бартерні угоди), він зазначає, що “хоча в цьому випадку має місце поняття розрахунків, його, здається, не можна беззастережно віднести до площини розрахункових, по суті, виключно грошових відносин”.

Поділяючи вищевикладену позицію фахівців щодо самостійності розрахункових правовідносин та їх виключно грошового характеру, не можна погодитися з точкою зору Подцерковного О.П. щодо ототожнення понять “розрахункові правовідносини” та “розрахунки”, обмежуючи коло останніх виключно грошовою формою. У словнику С. І. Ожегова, до якого звертався О. П. Подцерковний для з'ясування поняття “розрахунок”, надані такі значення цього слова, як “розрахувати”, “звільнення з виплатою заробленого”, “намір, пропозиція”, “користь”, “економія”, “військовий підрозділ”, “бути в розрахунку — не мати боргу (рос. — не должен), не зобов'язаний”. Тобто, в останньому значенні під розрахунком розуміється відсутність боргу, зобов'язання. В цьому словнику словосполучення “мати борг (рос. — должен)” розкривається через такі значення, як “зобов'язаний сплатити борг” та “зобов'язаний зробити що-небудь”. Слова “платіж”, “платити” С. І. Ожегов визначає як надання коштів в рахунок певного відшкодування (наприклад, за товар або в рахунок погашення боргу). Таким чином, під словом “розрахунок” у зазначеному виданні розуміється повне або часткове погашення боргу: або грошовими коштами — тобто, шляхом платежу, або будь-яким іншим чином — в тому числі послугою за послугу чи товаром за товар.

Проаналізувавши визначення у зазначеному тлумачному словнику поняття “розрахунок”, “мати борг” та “платіж”, можна зробити висновок, що поняття “розрахунок” є більш широким, ніж поняття “платіж”, і означає повне або часткове погашення боргу шляхом платежу грошовими коштами або шляхом застосування будь-якого іншого способу розрахунків.

Таким чином, термін “розрахунки” розглядають в декількох значеннях. По-перше, під розрахунками розуміють будь-який спосіб припинення зобов'язань (як грошових, так і негрошових) між сторонами, в тому числі виконання зобов'язання в натурі та зарахування однорідних зустрічних (послідовних) вимог (широке значення терміна “розрахунки”). По-друге, під поняттям “розрахунки” розуміють саме грошові зобов'язання (обов'язки) сторін, платежі (вузьке значення терміна “розрахунки”). У цьому значенні

поняття “розрахунки” нерідко обмежують сферою безготівкових розрахунків, які здійснюються суб'єктами господарювання через фінансово-кредитні установи. Терміни “розрахунки” та “розрахункові правовідносини” не є тотожними. Розрахункові правовідносини — це врегульовані нормами права відносини, які виникають у процесі здійснення безготівкових розрахунків через установи банків або не-банківські фінансові установи. Тобто, обов'язковим суб'єктом цих правовідносин є банк або небанківська фінансова установа.

§ 2. Форми та способи безготівкових розрахунків

Необхідно зазначити, що у юридичній літературі та у законодавстві України немає єдиного підходу до визначення понять “форма безготівкових розрахунків” та “спосіб безготівкових розрахунків”.

Стосовно способів платежу, то в науковій літературі виділяються такі, як: платіж в повній сумі, зазначеній в розрахунковому документі (глобальний платіж); платіж в сумі сальдо взаємних вимог платників та одержувачів; плановий платіж, тобто перерахування коштів з рахунку платника на рахунок одержувача, виходячи з планового розміру вартості товарів, що поставляються, або наданих послуг; гарантований платіж з попереднім депонуванням коштів на окремому рахунку в банку за місцем знаходження платника з подальшим їх списанням з рахунку після зарахування коштів; гарантований платіж без створення спеціального депозиту в банку за місцем знаходження платника з подальшим списанням коштів з розрахункового або поточного рахунку платника після їх зарахування на рахунок одержувача; перерахування грошових коштів із різноманітних рахунків платника за його дорученнями на рахунки платника та постачальника.

Існує точка зору, відповідно до якої кліринг (залік однорідних зустрічних вимог) являє собою форму безготівкових розрахунків. Наприклад, в Енциклопедичному словнику Гамблера клірингові розрахунки визначаються як “форма розрахунків, що здійснюються на основі спеціальної угоди про гарантований залік (сальдування) взаємних дебетових та кредитових заборгованостей учасників”.

Не погоджуючись із вищевикладеною позицією, фахівець в галузі економічної науки А. Казанцев вважає, що кліринг є способом розрахунків, який ні в якій мірі не можна ототожнювати з формою розрахунків. Аргументуючи свою точку зору, він зазначає, що “організація безготівкових розрахунків базується на таких двох найбільш суттєвих та взаємопов'язаних між собою елементах: способах організації платежу; формах розрахунків та відповідному їм документообігові, тобто сукупності правил, які регулюють форми і зміст розрахункових документів та їх рух в процесі розрахунків”. При цьому під

способом платежу він розуміє “організаційну форму заміщення безготівковими розрахунками готівкових коштів, в основі якої лежать певні джерела платежу”. В обґрунтування своєї позиції А. Казанцев також звертає увагу на те, що “спосіб платежу, як правило, не визначає форму розрахунків. Лише окремі форми розрахунків (акредитив, особливий рахунок, чеки з лімітованих книжок) обумовлюють відповідний спосіб платежу, при цьому бронювання коштів є їх невід’ємним елементом”. Взаємні розрахунки він розглядає саме як спосіб організації платежу, а не як особливу форму розрахунків.

Таким чином, говорячи про те, що форми розрахунків та способи організації платежу взаємопов’язані, А. Казанцев одночасно підкреслює, що вони є окремими, основоположними складовими елементами системи безготівкових розрахунків.

Точку зору А. Казанцева про те, що кліринг є способом платежу, а не формою розрахунків підтримують, зокрема, О. С. Компанеєць та Є. Г. Полонський. Наголошуючи на неправомірності ототожнення зазначених понять, ці вчені піддають критиці позицію В. К. Райхера, який в якості критерію класифікації форм розрахунків запропонував спосіб платежу. Відповідно, всі форми розрахунків він розділив за цим критерієм на “дві основні групи: платіжні та залікові форми розрахунків”. О. С. Компанеєць та Є. Г. Полонський зазначають, що це є “класифікацією не форм розрахунків, а способів їх здійснення, що не одне і те саме”.

Додатковим аргументом на користь зазначеної позиції, на думку цих авторів, є те, що саме поняття “класифікація” передбачає розподіл чого-небудь за відмітними ознаками, властивими одному виду та невластивими іншому. Між тим, “платіжні” та “залікові” способи розрахунків мають таку спільну ознаку, що в їх основі лежать спільні для них форми розрахунків у вигляді акцепту, платіжного доручення, планових платежів та ін.

Таким чином, О. С. Компанеєць та Є. Г. Полонський розрізняють поняття “спосіб розрахунків” та “форма розрахунків”. При цьому, на відміну від позиції А. Казанцева, вони вважають, що форма розрахунків є більш широким поняттям, ніж спосіб розрахунків. Залік взаємних вимог вони відносять до категорії “спосіб розрахунків”.

Підтримуючи вищевикладену точку зору, важливо відмітити, що в наукових працях досить часто вживається термін “спосіб платежу”, в тому числі і по відношенню до клірингу. При цьому спосіб платежу визначається як “порядок перерахування коштів, що застосовується при здійсненні безготівкових розрахунків”¹²². На нашу думку, більш адекватним в цьому випадку є термін “спосіб розрахунків”. Як зазначалося вище, платіж полягає у сплаті грошових коштів або готівкою, або шляхом перерахування коштів з рахунку платника на рахунок одержувача. У випадку здійснення клірингових розрахунків платіж має місце лише в частині не зарахованого сальдо. В зв’язку з цим термін “спосіб розрахунків” є більш загальним і включає різноманітні види платежу та клірингу. Відповідно, кліринг є комплексним способом безготівкових розрахунків, який у випадку часткового зарахування взаємних грошових вимог поєднує у собі певний вид заліку взаємних вимог та певний вид платежу.

Необхідно зазначити, що досить поширеною як в юридичній, так і в економічній науці є позиція, відповідно до якої під формами розрахунків розуміють форми розрахункових документів та відповідний їм документообіг.

Зокрема Ф. Х. Ліберман вважає найбільш правильною класифікацію форм розрахунків, наведену в Інструкції Державного банку СРСР №2-1970, в якій критерієм класифікації виступає вид основного розрахункового документу, на підставі якого здійснюються

розрахунки. Окремо він пропонує класифікацію розрахунків за способом їх здійснення. При цьому залік однорідних зустрічних вимог він визначає як спосіб розрахунків.

Позиція, відповідно до якої форми розрахунків класифікуються за головним розрахунковим документом та властивим для нього документообігом, була піддана критиці багатьма вченими. Зокрема В. Ф. Кузьмін зазначав, що “погоджуючись з таким формулюванням, необхідно було б припустити, що кожній формі розрахунків відповідають певного виду документи, індивідуальні за формою та змістом (реквізити). Між тим, види та зміст розрахункових документів, спеціальних у минулому майже для кожної форми розрахунків, в той час багато в чому є уніфікованими. Замість восьми форм платіжних документів, які застосовувалися раніше, було введено три (платіжні доручення, платіжні вимоги, розрахункові чеки), а форм розрахунків при цьому менше не стало. Неможливо відмежувати одну форму від іншої і за правилами документообігу. Аналіз показує, що норми права, які встановлюють порядок руху документів, часто є аналогічними для декількох форм розрахунків”. У зв'язку з цим, В. Ф. Кузьмін підтримує позицію Я. А. Куніка, який визначає форми розрахунків як правові форми, кожна з яких має юридичні особливості. У своїй науковій праці В. Ф. Кузьмін формулює таке визначення форм безготівкових розрахунків: “Форми безготівкових розрахунків є сукупністю правових норм, індивідуально визначених для кожної з них, які встановлюють порядок здійснення грошових платежів між соціалістичними організаціями за допомогою правил та прийомів документообігу”.

Вищевикладену позицію підтримує і Л. К. Воронова, яка визначає форму розрахунків як “правову форму здійснення розрахунків”.

Із зазначеною точкою зору погоджується і О. П. Подцерковний. Формулюючи своє визначення форм розрахунків, він говорить, що вони є “сукупністю індивідуально визначених для кожної з них правових норм, які закріплюють правила здійснення грошових платежів між учасниками майнових зобов'язань шляхом встановлених державою юридично значущих дій, форм документації та правил документообігу в сфері відповідних способів розрахунків, детермінованих вихідними майновими відносинами”. При цьому під способом розрахунків він розуміє “комплексну конструкцію, яка представляє собою одноманітний формалізований порядок доступу до використання форм розрахунків в залежності від застосовуваного набору засобів платежу, що відповідають правилам різноманітних платіжних документів”. Таким чином, О. П. Подцерковний, на відміну від позиції О. С. Компанеєць та Є. Г. Полонського, вважає, що спосіб розрахунків є більш широким поняттям, ніж форма розрахунків. О. П. Подцерковний також класифікує форми розрахункових документів в залежності від того, здійснюються вони на підставі одного чи декількох видів розрахункових документів, на такі дві групи, як інструментальні форми (розрахунки платіжними дорученнями, розрахунки в порядку переказу через міністерства зв'язку, розрахунки платіжними вимогами-дорученнями, з використанням розрахункових чеків, акредитивна форма розрахунків, акцептна форма розрахунків, розрахунки інкасовими розпорядженнями та платіжними вимогами без акцепту платника), та комплексні (інтеграційні) форми розрахунків (розрахунки векселями, розрахунки акцептованими акредитивами, розрахунки у формі документарного інкасо, розрахунки за допомогою системи електронних платежів “клієнт-банк”, розрахунки, засновані на заліку взаємної заборгованості, розрахунки в порядку планових платежів).

Н. В. Ростовцева визначає форму розрахунків “як встановлені законодавством, а також

звичаями ділового обороту способи виконання через банк або іншу кредитну організацію грошових зобов'язань, які характеризуються певним (йми) видом(ами) розрахункового(их) документа(ів), документообігом та способом платежу”.

Під способом платежу, на думку науковця, слід розуміти “спосіб погашення грошового зобов'язання при здійсненні безготівкових розрахунків. При цьому будемо виходити із найбільш поширеної в юридичній літературі думки про те, що спосіб платежу є можливим у двох варіантах: або шляхом списання коштів з одного рахунку на інший, або шляхом заліку взаємних вимог та зобов'язань, тобто списання з рахунку суми сальдо заліку (взаємні розрахунки)”.

Таким чином, на думку Н. В. Ростовцевої, форма безготівкових розрахунків визначається наявністю трьох складових: розрахунковим документом, документообігом та способом платежу. Проте далі у своєму дослідженні вона приходить до висновку, що відмежування однієї форми від іншої здійснюється на підставі саме виду розрахункового документа, з чим, на наш погляд, не можна погодитися.

Безперечно, неоднозначність тлумачення понять “форма безготівкових розрахунків”, “спосіб безготівкових розрахунків” та питання щодо їх співвідношення в юридичній та економічній науках не могли не позначитися на законодавстві України. При цьому тривалий час найбільш поширеним було визначення у законодавстві форми розрахунків на підставі форм платіжних документів та організації документообігу.

Як зазначалося вище, Інструкція Державного банку СРСР №2-1970 “Про безготівкові розрахунки та кредитування за операціями, пов'язаними з розрахунками” критерієм класифікації форм розрахунків виділяла вид основного розрахункового документа, на підставі якого здійснюються розрахунки. Аналогічно вирішувалося це питання і в Положенні “Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України” від 24.05.93 р. № 22001/116, затвердженому рішенням Правління Національного банку України від 24.05.93 р., оформленим протоколом № 37. У пункті 1 цього Положення було вказано, що воно визначає загальний регламент щодо організації, форм розрахунків, стандартів документів і документообігу, які впроваджуються в господарський оборот в Україні з метою забезпечення у найбільш короткий час компенсації виробникам продукції, що постачається, виконаних робіт і наданих послуг у грошовій формі, прискорення обігу коштів.

Крім того, вказаним пунктом було передбачено, що Положення базується на принципах вільного вибору суб'єктами форм розрахунків, закріплення їх сторонами у договорах, угодах чи окремих домовленостях і неутручанні установ банків у ці договірні відносини. У пункті 3 цього Положення було встановлено, що безготівкові розрахунки можуть здійснюватися у формах: платіжних доручень, платіжних вимог-доручень, чеків, акредитивів, векселів. Комерційні банки повинні були постійно вивчати стан розрахунків і рекомендувати клієнтам застосовувати найбільш доцільні форми, зважаючи на специфіку їх діяльності і організації взаємних відносин, виявляти можливості і організовувати заліки взаємної заборгованості обслуговуючих підприємств, використовувати планові платежі, попередню оплату.

Таким чином, зазначене вище Положення про безготівкові розрахунки чітко визначало форми розрахунків. При цьому заліки взаємної заборгованості не відносилися до форм розрахунків.

У статті 32 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, який діяв до набуття чинності Законом України від 7 грудня 2000 р. №2121-111, було визначено, що банки

здійснюють розрахунки у формах, встановлених Національним банком України, а також прийнятих у міжнародній банківській практиці.

Відповідно до п. 1 Інструкції № 7 “Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України”, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 02.08.96 № 204, якою було відмінене вищезазначене Положення НБУ, було встановлено, що ця Інструкція визначає загальні принципи організації безготівкових розрахунків у національній валюті України, їх форми, стандарти документів та порядок їх обігу, що впроваджуються в господарський оборот України. У пункті 6 цієї Інструкції було визначено, що безготівкові розрахунки здійснюються за такими формами розрахункових документів, як: платіжні доручення, чеки, акредитиви, векселі, платіжні вимоги, інкасові доручення (розпорядження). Крім того, цим пунктом Інструкції було встановлено, що безготівкові розрахунки за товари та послуги можуть здійснюватись за допомогою банківських платіжних карток. Таким чином, ця Інструкція не містила загального переліку форм розрахунків, як і не визначала поняття “форма розрахунку” та “спосіб розрахунку”, а також не наводила критеріїв розмежування різних форм розрахунків. Хоча термін “форма розрахунку” застосовувався в цій Інструкції, зокрема при регламентації порядку здійснення розрахунків за допомогою платіжних доручень.

Відповідно до ст. 52 Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 р. № 2121-Ш, безготівкові розрахунки проводяться на підставі розрахункових документів на паперових носіях або в електронному вигляді. Банки в Україні можуть використовувати як платіжні інструменти платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, векселі, чеки, банківські платіжні картки та інші дебетові і кредитові платіжні інструменти, що застосовуються у міжнародній банківській практиці. Тобто, діючий Закон України “Про банки і банківську діяльність” взагалі не містить такі поняття, як “форма розрахунків” та “спосіб розрахунків”.

У статті 7 Закону України “Про Національний банк України” встановлено, що Національний банк України визначає форми платежів, проте не розкрито, що саме розуміється під формою платежу. Відповідно до статті 40 цього Закону Національний банк встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків. Тобто, як ми бачимо, вживається термін “форма розрахунків”, проте визначення його знову ж таки не надається.

Слід зазначити, що перелік форм розрахунків, які застосовуються при проведенні переказу, містився у статті 4 Закону України “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні”. Так, у пункті 4.1 вказаної статті було встановлено, що при проведенні переказу ініціатори можуть застосовувати акредитивну, вексельну, інкасову форми розрахунків, а також форму розрахунків за гарантійним зобов'язанням, за чеками з використанням документів на переказ. Проте Законом України від 06.10.2004 р. №2056-IV статтю 4 вказаного Закону викладено у новій редакції, згідно з якою розрізняють форми та види безготівкових розрахунків. При цьому під формою мається на увазі готівкова або безготівкова форма, а щодо видів розрахунків зазначено, що вони визначаються законами та прийнятими на їх підставі нормативно-правовими актами Національного банку України.

В Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженій

постановою Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. №22, не містяться терміни “форма розрахунків” чи “спосіб розрахунків”.

У статті 4 Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” кліринг віднесено до форм забезпечення розрахунків.

Звертаємо увагу на те, що термін “форма безготівкових розрахунків” вживається у статті 347 Господарського кодексу України. Згідно з цією статтею безготівкові розрахунки можуть здійснюватися у формі платіжних доручень, платіжних вимог, вимог-доручень, векселів, чеків, банківських платіжних карток та інших дебетових і кредитових платіжних інструментів, що застосовуються у міжнародній банківській практиці.

Таким чином, як бачимо, у законодавстві України не використовується термін “спосіб безготівкових розрахунків”, а термін “форма безготівкових розрахунків” вживається тільки у загальному законодавчому акті — Господарському кодексі України, тоді як у актах спеціального банківського законодавства він відсутній.

Необхідно зазначити, що у законодавстві Російської Федерації використовується термін “форма безготівкових розрахунків”. Так, Цивільний кодекс РФ містить статтю 862 “Форми безготівкових розрахунків”, у якій визначено, що при здійсненні безготівкових розрахунків допускаються розрахунки платіжними дорученнями, за акредитивом, чеками, розрахунки за інкасо, а також розрахунки в інших формах, передбачених законом, встановлених у відповідності з ним банківськими правилами та звичаями ділового обороту, які застосовуються у банківській практиці.

На наш погляд, найбільш правильною є вище зазначена позиція учених Л. К. Воронової, Я. А. Куніка, В. Ф. Кузьміна, які розрізняють форми розрахунків не за формою основного розрахункового документа й властивим для нього документооборотом, а за особливістю їх правової регламентації. Тобто, ми вважаємо, що форма розрахунків — це правова форма розрахунків.

Наша позиція ґрунтується на розумінні в юридичній науці поняття “правова форма”. Зокрема, А. В. Сурілов зазначає, що у праві категорія “форма” застосовується у двох значеннях: а) правової форми (наприклад, соціально-економічних відносин). У цьому контексті формою є зміст права, правосвідомість та правовідносини; б) форми самого права у двох її аспектах: форми внутрішньої та форми зовнішньої. При цьому він звертає увагу на те, що поняття “правова форма” частіше за все застосовується у зв'язку з економічними відносинами. Правову форму вчений визначає як сукупність правових норми правовідносин.

На відміну від А. В. Сурілова, Р. Й. Халфіна підкреслює, що правовідношення як урегульоване правом конкретне реальне відношення необхідно відрізнити від поняття правової форми окремих видів суспільних відносин, яке використовується у радянській юридичній літературі.

Р. Й. Халфіна виділяє правову форму певного виду суспільних відносин та правову форму конкретного суспільного відношення. Застосовуючи перше поняття, ми, на думку вченої, знаходимося в сфері абстракції. Поряд з цим правовідношення, як і будь-яке поняття, саме по собі є абстрактним, але у той самий час воно позначає конкретне, реальне відношення, у якому беруть участь певні особи (окремі особи або колективи), наділені правами та обов'язками. Конкретна поведінка цих осіб може відповідати моделі, встановленій у правовій нормі, а може і відхилитися від неї.

Л.С.Явич звертає увагу на те, що поняття правової (юридичної) форми не можна

ототожнювати з поняттям форми права як структури та виразу його безпосереднього змісту. Він визначає право як юридичну форму економіки.

М.А.Вороніна визначає правову форму економічних відносин як “спосіб існування, вираження, організації та перебудови економічного змісту”.

Проаналізувавши викладені позиції, ми дійшли висновку, що правова форма є сукупністю правових норм та правових інститутів, які регулюють певний вид суспільних відносин. Таким чином, форму безготівкових розрахунків можна визначити як сукупність правових норм, які регулюють порядок здійснення безготівкових розрахунків.

Стосовно співвідношення понять “форма розрахунків” та “спосіб розрахунків”, вважаємо необхідним зазначити, що точка зору, відповідно до якої форма розрахунків є більш широким поняттям, ніж спосіб розрахунків, висловлювалася деякими вченими-економістами. Зокрема, в учбовому посібнику з економічної дисципліни було зазначено, що “форма безготівкових розрахунків визначається способом платежу та організацією документообігу”. В іншому підручнику під формою безготівкових розрахунків розуміється сукупність способу платежу та організації документообігу. Як зазначалося вище, у юридичній науці таку позицію займає Н. В. Ростовцева.

Наведена точка зору, на нашу думку, є найбільш обґрунтованою. Якщо звернутися до етимології слів “спосіб” та “форма”, то у словнику С. І. Ожегова під терміном “спосіб” розуміється “дія або система дій, які застосовуються при виконанні певної роботи, при здійсненні чого-небудь”. Під формою розуміють “зовнішній вигляд, обрис предмету”, “вид, устрій, тип, структуру чогось”. Таким чином, форма є більш загальним поняттям та являє собою логічне поєднання певних складових елементів.

У цьому контексті таким, що заслуговує на увагу, з нашої точки зору, є розуміння категорії “форма” І.Зайцевим. Аналізуючи поняття та зміст юридичного процесу, він визначає, що “форма — це правова конструкція нормативного упорядкування діяльності і відповідних документів. Вона являє собою сукупність вимог до дій учасників процесу, спрямованих на досягнення конкретного результату”. І. Зайцев зазначає, що правова форма — в тій чи іншій мірі — властива будь-якій юридично значущій діяльності. З його точки зору, форма слугує однією з гарантій точного та неухильного застосування, дотримання та виконання юридичних норм. Юридична форма регламентує як правову діяльність громадян, організацій, посадових осіб і компетентних органів, так і офіційні документи, в яких закріплюються підсумки цієї діяльності. На підставі вищевикладеного І. Зайцев робить висновок про те, що необхідно розрізняти форму діяльності та форму правових документів. “Перша — встановлює, хто, які дії, в якій послідовності та у який термін може або повинен здійснити. Зміст цієї форми зводиться до таких положень: вичерпно точний склад учасників юридичного процесу; їх права та обов'язки щодо здійснення правових дій та вчинків; послідовність здійснення названих дій... Правова форма документів обумовлює їх зміст та юридичну дійсність. Вона виражається у встановленні відносно обов'язкових реквізитів документів, послідовності їх розміщення, часу складання документу, правових наслідків його прийняття, а також підстав для його скасування та зміни”.

На нашу думку, форма розрахунків являє собою урегульовану нормами права на підставі принципів безготівкових розрахунків сукупність способу платежу, форм розрахункових документів та відповідного їм документообігу, джерел платежу, а також прав та обов'язків учасників безготівкових розрахунків. Тобто, форми розрахунків формуються та відрізняються одна від одної саме поєднанням (варіаціями) різновидів

складових елементів, визначених відповідними правовими нормами.

У словнику С. І. Ожегова наводяться такі значення терміна “класифікація”: 1) “розподіл чого-небудь за групами, розрядами, класами”; 2) “система, за якою що-небудь класифіковано”. Таким чином класифікація може проводитись за однією або декількома спільними ознаками, а не обов'язково за усіма спільними ознаками.

В зв'язку з цим, на наш погляд, абсолютно логічною є класифікація форм розрахунків за їх складовими елементами, в тому числі на підставі способів розрахунків, як це було здійснено В. К. Райхером.

§ 3. Види банківських рахунків. Порядок їх відкриття

Згідно зі статтею 342 Господарського кодексу України рахунки юридичної особи, що є клієнтом банку, відкриваються в установах банків за місцем її реєстрації чи в будь-якому банку на території України за згодою сторін. Порядок відкриття рахунків в установах банків за межами України встановлюється законом.

Суб'єктам господарювання, які мають самостійний баланс, рахунки відкриваються для розрахунків за продукцію, виконані роботи, надані послуги, для виплати заробітної плати, сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), а також інших розрахунків, пов'язаних з фінансовим забезпеченням їх діяльності.

Суб'єкт підприємництва має право відкривати рахунки для зберігання грошових коштів, здійснення всіх видів операцій у будь-яких банках України та інших держав за своїм вибором і за згодою цих банків у порядку, встановленому Національним банком України.

Юридичні особи та громадяни-підприємці відкривають рахунки для зберігання грошових коштів і здійснення всіх видів банківських операцій у будь-яких банках України за своїм вибором та за згодою цих банків у порядку, встановленому Національним банком України.

Суб'єктам господарювання, яким виділяються кошти для цільового використання з Державного бюджету України або місцевих бюджетів, відкриваються рахунки відповідно до закону.

Порядок відкриття рахунків в установах банків, форми розрахунків та порядок їх здійснення визначаються законом про банки і банківську діяльність, іншими законами, а також нормативно-правовими актами Національного банку України.

Основним законодавчим актом, яким регламентуються відносини в сфері безготівкових розрахунків, є Закон України “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні”.

Відповідно до статті 6 цього Закону банки мають право відкривати рахунки резидентам України (юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам),

нерезидентам України (юридичним особам — інвесторам, представництвам юридичних осіб в Україні та фізичним особам). Зазначені особи мають право відкривати рахунки в будь-яких банках України відповідно до власного вибору та за згодою цих банків для забезпечення своєї господарської діяльності і власних потреб. Порядок відкриття банками рахунків та їх режими визначаються Національним банком України. Умови відкриття рахунка та особливості його функціонування передбачаються в договорі, що укладається між банком і його клієнтом — власником рахунка.

Види рахунків, які можуть відкриватися у банківських установах України, визначені у статті 7 цього Закону. Згідно з цією статтею банки мають право відкривати своїм клієнтам вкладні (депозитні), поточні та кореспондентські рахунки.

Вкладний (депозитний) рахунок — це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів, що передаються клієнтом банку в управління на встановлений строк та під визначений процент (дохід) відповідно до умов договору.

Поточний рахунок — це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

Кореспондентський рахунок — рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківських переказів.

Відкриття кореспондентських рахунків здійснюється шляхом встановлення між банками кореспондентських відносин у порядку, що визначається Національним банком України, та на підставі відповідного договору.

Особливості режимів функціонування вкладних (депозитних), поточних та кореспондентських рахунків визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України й договорами, що укладаються клієнтами й обслуговуючими їх банками.

Законодавством України може передбачатися можливість відкриття та функціонування поточних рахунків зі спеціальним режимом використання. Зокрема, відповідно до статті 15-1 Закону України “Про електроенергетику” передбачено, що для проведення розрахунків за закуплену на оптовому ринку електричної енергії України та спожиту електричну енергію енергопостачальники, що здійснюють підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, їх відокремлені підрозділи та оптовий постачальник електричної енергії відкривають в установах уповноваженого банку поточні рахунки із спеціальним режимом використання. Для проведення розрахунків з погашення заборгованості за спожиту електричну енергію з використанням механізмів погашення заборгованості, визначених Законом України “Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу”, енергопостачальники, що здійснюють підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, і оптовий постачальник електричної енергії відкривають в установі уповноваженого банку поточні рахунки із спеціальним режимом використання для погашення заборгованості. Перелік поточних рахунків із спеціальним режимом використання в уповноваженому банку для зарахування коштів за електричну енергію затверджується та доводиться до відома споживачів Національною комісією регулювання електроенергетики України.

Правовідносини, що виникають під час відкриття банками, їх відокремленими структурними підрозділами, які здійснюють банківську діяльність від імені банку,

поточних і вкладних (депозитних) рахунків у національній та іноземних валютах суб'єктам господарювання, фізичним особам, іноземним представництвам, нерезидентам-інвесторам, виборчим блокам політичних партій, регламентуються Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженою Постановою Правління Національного банку України №492 від 12.11.2003 р.

Саме цією Інструкцією визначено порядок відкриття банками рахунків у національній та іноземній валютах, порядок використання коштів на цих рахунках та порядок їх закриття.

Згідно з Інструкцією суб'єкти господарювання, нерезиденти-інвестори, іноземні представництва і фізичні особи мають право відкривати рахунки для забезпечення своєї господарської діяльності і власних потреб у будь-яких банках України відповідно до власного вибору, крім випадків, коли банк не має можливості прийняти на банківське обслуговування або якщо така відмова допускається законом або банківськими правилами.

До поточних рахунків відповідно до Інструкції також належать:

- рахунки за спеціальними режимами їх використання, що відкриваються у випадках, передбачених законами України або актами Кабінету Міністрів України;
- поточні рахунки типу "Н", що відкриваються в національній валюті офіційним представництвам і представництвам юридичних осіб-нерезидентів, які не займаються підприємницькою діяльністю на території України;
- поточні рахунки типу "П", що відкриваються в національній валюті постійним представництвам;
- карткові рахунки, що відкриваються для обліку операцій за платіжними картками відповідно до вимог цієї Інструкції. Операції за цими рахунками здійснюються з урахуванням особливостей, визначених цією Інструкцією та відповідними нормативно-правовими актами Національного банку, що регулюють здійснення операцій із застосуванням платіжних карток;
- поточні (накопичувальні) рахунки виборчих фондів.

Інструкцією чітко визначено, які рахунки мають право відкривати ті чи інші суб'єкти, перелік документів, необхідних для відкриття рахунку в залежності від його виду.

Юристи банку, до функціональних обов'язків яких віднесено юридичне супроводження справ на розрахунково-касове обслуговування клієнтів, повинні дуже добре знати положення цієї Інструкції і обов'язково відстежувати всі зміни, які досить часто вносяться Національним банком України. Також необхідно звертати увагу не лише на наявність тих чи інших документів, які вимагаються для відкриття рахунку, але й на правильність їх оформлення відповідно до законодавства.

§ 4. Порядок здійснення безготівкових розрахунків у національній валюті

Порядок здійснення безготівкових розрахунків у національній валюті визначений, в першу чергу, у Законі України “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні”, а також в Інструкції “Про безготівкові розрахунки в національній валюті України”, затвердженій постановою Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22.

Згідно із вказаним Законом ініціатором переказу може бути платник, а також отримувач у разі ініціювання переказу за допомогою платіжної вимоги при договірному списанні та в інших випадках, передбачених законодавством, і стягувач, що отримує відповідне право виключно на підставі визначених законом виконавчих документів у випадках, передбачених законом.

Ініціювання переказу проводиться шляхом:

- 1) подання ініціатором до банку, в якому відкрито його рахунок, розрахункового документа;
- 2) подання платником до будь-якого банку документа на переказ готівки і відповідної суми коштів у готівковій формі;
- 3) подання ініціатором до відповідної установи — члена платіжної системи документа на переказ, що використовується у відповідній платіжній системі для ініціювання переказу;
- 4) використання держателем спеціального платіжного засобу для оплати вартості товарів і послуг або для отримання коштів у готівковій формі;
- 5) подання отримувачем платіжної вимоги при договірному списанні;
- 6) надання клієнтом банку, що його обслуговує, належним чином оформленого доручення на договірне списання.

Ініціювання переказу здійснюється за такими видами розрахункових документів:

- 1) платіжне доручення;
- 2) платіжна вимога-доручення;
- 3) розрахунковий чек;
- 4) платіжна вимога;
- 5) меморіальний ордер.

Національний банк України має право встановлювати інші види розрахункових документів.

Клієнт банку має право самостійно обирати види розрахункового документа (крім платіжної вимоги), які визначені вищевказаним Законом, для ініціювання переказу.

Платіжна вимога застосовується у випадках, коли ініціатором переказу виступає стягувач або, при договірному списанні, отримувач.

Розрахункові документи, за винятком платіжної вимоги-доручення, мають подаватися ініціатором до банку, що його обслуговує. Платіжна вимога-доручення подається отримувачем коштів безпосередньо до платника. Доставка платіжної вимоги-доручення до платника може здійснюватися банком, який обслуговує отримувача коштів, через банк, що обслуговує платника, а також за допомогою засобів зв'язку.

Стягувач має право подавати розрахункові документи, що ініціюють переказ з рахунка банку-резидента, відкритого в Національному банку України, безпосередньо до Національного банку України.

При використанні розрахункового документа ініціювання переказу вважається завершеним з моменту прийняття банком платника розрахункового документа на виконання.

Банки мають забезпечувати фіксування дати прийняття розрахункового документа на виконання.

Подання паперових розрахункових документів до банку має здійснюватися клієнтом особисто, якщо інше не передбачено договором.

Подання електронних розрахункових документів може здійснюватися клієнтом як особисто на носіях інформації, так і за допомогою наданих йому обслуговуючим банком програмно-технічних засобів, які забезпечують зв'язок з програмно-технічними засобами цього банку. Програмно-технічні засоби з вбудованою в них системою захисту інформації мають відповідати вимогам, що встановлюються Національним банком України.

Обслуговуючий платника банк зобов'язаний перевірити відповідність номера рахунка платника і його коду (ідентифікаційного номера, за його наявності, тощо) та приймати цей документ 1 до виконання тільки у разі їх збігу. Крім цього, обслуговуючий платника банк перевіряє повноту, цілісність та достовірність цього розрахункового документа в порядку, встановленому Національним банком України. У разі недотримання зазначених вимог відповідальність за шкоду, заподіяну платнику, покладається на банк, що обслуговує платника.

Обслуговуючий отримувача банк зобов'язаний перевірити відповідність номера рахунка отримувача і його коду (ідентифікаційного номера, за його наявності, тощо), що містяться в розрахунковому документі, та зараховувати кошти на рахунок отримувача виключно у разі їх збігу. У противному разі банк, що обслуговує отримувача, має право затримати суму переказу на строк до чотирьох робочих днів для встановлення належного отримувача цих коштів. У разі неможливості встановлення належного отримувача банк, що обслуговує отримувача, зобов'язаний повернути кошти, переказані за цим документом, банку, що обслуговує платника, із зазначенням причини їх повернення. У разі недотримання вищезазначеної вимоги відповідальність за шкоду, заподіяну суб'єктам переказу, покладається на банк, що обслуговує отримувача.

У разі відмови з будь-яких причин у прийнятті розрахункового документа банк має повернути його ініціатору не пізніше наступного операційного дня банку із зазначенням причини повернення.

Розрахунково-касове обслуговування клієнтів здійснюється банками на договірній основі.

Банки виконують розрахункові документи відповідно до черговості їх надходження та виключно в межах залишку коштів на рахунках платників, крім випадків надання платнику обслуговуючим його банком кредиту.

Порядок визначення залишку коштів встановлюється Національним банком України.

У разі недостатності на рахунку платника коштів для виконання у повному обсязі розрахункового документа стягувача на момент його надходження до банку платника цей банк здійснює часткове виконання цього розрахункового документа шляхом переказу суми коштів, що знаходиться на рахунку платника, на рахунок отримувача.

Незалежно від особи ініціатора банки України не ведуть облік розрахункових документів ініціаторів у разі відсутності (недостатності) коштів на рахунках платників, якщо інше не передбачено договором між банком та його клієнтом. У разі наявності

договору невиконані розрахункові документи (повідомлення про їх надходження) банки зобов'язані передавати платникам — клієнтам цих банків з отриманням від них письмового посвідчення щодо їх вручення.

Сума переказу, що обліковується в банку, який обслуговує отримувача, до настання дати валютування не може бути об'єктом примусового списання, що застосовується до отримувача.

Ініціювання клієнтом банку переказу в інтересах третіх осіб може здійснюватися у випадках, передбачених законодавством.

Процедура ініціювання переказу у небанківській платіжній системі визначається правилами відповідної платіжної системи, погодженими з Національним банком України.

Слід звернути увагу на те, що платіжне доручення може бути відкликано ініціатором переказу в будь-який час до списання суми коштів з його рахунка шляхом подання до банку, що обслуговує цього ініціатора, документа на відкликання.

Платіжна вимога на примусове списання коштів може бути відкликана стягувачем у будь-який час до списання коштів з рахунка платника шляхом подання до банку, що обслуговує цього стягувача, документа на відкликання.

Розрахунковий документ може бути відкликаний тільки в повній сумі.

Документ на відкликання може бути як паперовим, так і електронним. Він складається ініціатором у довільній формі та засвідчується ним у встановленому порядку.

Ініціатор до настання дати валютування може відкликати кошти, які до зарахування їх на рахунок отримувача або видачі в готівковій формі обліковуються в банку, що обслуговує отримувача. Документ на відкликання коштів ініціатор подає до свого банку, який того самого дня надає банку отримувача вказівку про повернення коштів.

Банк отримувача в день одержання вказівки повертає кошти за реквізитами, зазначеними в ній, якщо на час надходження такої вказівки вони не зараховані на рахунок отримувача, та повідомляє отримувача про відкликання коштів ініціатором.

Порядок відкликання розрахункових документів у небанківській платіжній системі визначається правилами відповідної платіжної системи, погодженими з Національним банком України.

Платник при укладенні договорів із банком має право передбачити договірне списання грошей із своїх рахунків на користь банку платника та/або третіх осіб.

Умови договору на договірне списання повинні передбачати обсяг інформації, достатній для належного виконання такого списання банком, що обслуговує платника (обставини, за яких банк має здійснити (здійснювати) договірне списання; найменування отримувача та банку отримувача; реквізити рахунка, з якого має здійснюватися договірне списання; реквізити договору між платником та отримувачем (за наявності договору), що передбачає право отримувача на договірне списання; перелік документів, що мають бути представлені отримувачем в обслуговуючий платника банк (якщо платник та отримувач домовились про надання цих документів до банку платника) тощо).

Договірне списання здійснюється за платіжною вимогою отримувача або за меморіальним ордером, оформленим банком.

У разі, якщо кредитором за договором є обслуговуючий платника банк, право банку на проведення договірного списання передбачається в договорі на розрахунково-касове обслуговування або в іншому договорі про надання банківських послуг.

Ініціювання переказу при договірному списанні у небанківській платіжній системі визначається правилами відповідної платіжної системи, погодженими з Національним

банком України.

Більш детально порядок здійснення безготівкових розрахунків у національній валюті України визначений у вищевказаній Інструкції Національного банку України. Зокрема, Інструкцією визначені форми платіжних інструментів, порядок їх заповнення, правила подання та відкликання, права та обов'язки учасників розрахунків в залежності від застосування тієї чи іншої форми безготівкових розрахунків.

РЕЗЮМЕ

1. Термін “розрахунки” розглядають в декількох значеннях. По-перше, під розрахунками розуміють будь-який спосіб припинення зобов'язань (як грошових, так і негрошових) між сторонами, в тому числі виконання зобов'язання в натурі та зарахування однорідних зустрічних (послідовних) вимог (широке значення терміна “розрахунки”). По-друге, під поняттям “розрахунки” розуміють саме грошові зобов'язання (обов'язки) сторін, платежі (вужьке значення терміна “розрахунки”). У цьому значенні поняття “розрахунки” нерідко обмежують сферою безготівкових розрахунків, які здійснюються суб'єктами господарювання через фінансово-кредитні установи. Найбільш обґрунтованою, на нашу думку, є позиція, згідно з якою розрахунки можуть здійснюватися у грошовій та не грошовій формах.

2. Грошові розрахунки, в свою чергу, можуть бути готівковими та безготівковими.

3. Поняття “розрахунки” та “розрахункові правовідносини” не є тотожними.

Обов'язковим суб'єктом розрахункових правовідносин є банк або небанківська фінансова установа, тобто фінансовий посередник, за допомогою якого здійснюються ці розрахунки. Відповідно розрахункові правовідносини — це врегульовані нормами права відносини, які виникають у процесі здійснення безготівкових розрахунків.

4. Форма безготівкових розрахунків являє собою урегульовану нормами права на підставі принципів безготівкових розрахунків сукупність способу платежу, форм розрахункових документів та відповідного їм документообігу, джерел платежу, а також прав та обов'язків учасників безготівкових розрахунків. Тобто, форми розрахунків формуються та відрізняються одна від одної саме поєднанням (варіаціями) різновидів складових елементів, визначених відповідними правовими нормами. При цьому спосіб безготівкових розрахунків є одним із елементів форми безготівкових розрахунків.

5. Банки мають право відкривати своїм клієнтам вкладні (депозитні), поточні та кореспондентські рахунки.

6. Порядок відкриття банками рахунків у національній та іноземній валютах, порядок використання коштів на цих рахунках та порядок їх закриття визначений Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженою Постановою Правління Національного банку України № 492 від 12.11.2003 р.

7. Порядок здійснення безготівкових розрахунків у національній валюті визначений, в першу чергу, у Законі України “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні”, а також в Інструкції “Про безготівкові розрахунки в національній валюті України”,

затвердженій постановою Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. №22.

Контрольні запитання

1. Як, на Вашу думку, співвідносяться поняття “розрахунки”, “безготівкові розрахунки” та “розрахункові правовідносини” ?
2. Які нормативно-правові акти регламентують порядок здійснення безготівкових розрахунків в Україні?
3. Які рахунки можуть відкривати комерційні банки в Україні своїм клієнтам? Якими документами це регулюється?
4. На підставі яких платіжних документів здійснюється переказ коштів?
5. Чи встановлені законодавством вимоги до оформлення платіжних документів?